

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Joods Disneyland in een landschap zonder joden [Bespreking van: M. Meng (2011) Shattered spaces: encountering Jewish ruins in postwar Germany and Poland]

van der Laarse, R.

Publication date

2012

Document Version

Author accepted manuscript

Published in

Tijdschrift voor Geschiedenis

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Laarse, R. (2012). Joods Disneyland in een landschap zonder joden [Bespreking van: M. Meng (2011) Shattered spaces: encountering Jewish ruins in postwar Germany and Poland]. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 125(4), 604-605.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

Nog altijd kan men zich verbazen over de profetische, alarmistische boodschap van Hugo Bettauers *Die Stadt ohne Juden* (1922) en Artur Landsbergers *Berlin ohne Juden* (1925), die slechts twintig jaar later zo dramatisch bewaarheid werd toen de nazi's erin slaagden vrijwel alle Europese steden van joden te zuiveren. Dat zich vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog zelfs in het Midden- en Oost-Europese centrum van de Europese Holocaust in deze 'lege steden' een joodse renaissance zou voltrekken, had niemand voor mogelijk kunnen houden. Vooral Duitsland en Polen leken na deze etnische en ruimtelijke zuiveringen voor eeuwig *Judenrein*. Enige jaren geleden signaleerde Ruth Ellen Gruber in haar boek *Virtually Jewish. Reinventing Jewish culture in Europe*

NIEUWSTE TIJD

Joods Disneyland in een landschap zonder joden

Michael Meng, Shattered spaces. Encountering Jewish ruins in postwar Germany and Poland (Harvard University Press; London 2011) 351 p., ill., krt., €31,50 ISBN 9780674053038

Jews'. Een doorwrocht bewijs daarvoor is nu te vinden in Michael Mengs indrukwekkende dissertatie over de omgang met het verweesde joodse erfgoed in Duitsland en Polen in de naoorlogse periode.

Mengs betoog, dat stoelt op grondig archiefonderzoek in Essen, West-Berlijn, Potsdam, Wrocław (Breslau) en Warschau, nuanceert gangbare opvattingen over elkaar opeenvolgende herinneringsfasen en contras-

(2003) al deze 'heruitvinding van de joodse cultuur' na 1989, waarbij zij wees op het Israëlische en joods-Amerikaanse klezmer-toerisme, en de opmerkelijke identificatie van niet-joodse Europeanen met het verdwenen Jodendom, vooral in zijn exotische, Jiddische variant, dat zijn ruimtelijke weerslag kreeg in de terugkeer van 'joodse wijken' in Europese 'cities without

terende herinneringsregimes aan weerszijden van het IJzeren Gordijn. Hij sluit daarmee impliciet aan bij Rudy Koshars beschouwing van de evolutie van het Duitse herinneringslandschap na 1870 als een continue afwisseling van vier paradigma's: nationale monumenten, ruïnes, reconstructies en sporen (Rudy Koshar, *From monuments to traces. Artifacts of German memory 1870-1990* (2000)). Voormalige joodse bezittingen werden na de oorlog evenzeer bedreigd in 'kapitalistische' als in 'communistische' steden. Zo werden in *beide* Duitse staten voormalige joodse buurten weggezuiverd door een modernistische politiek van stadsvernieuwing, en terwijl communistische stadsbestuurders in de DDR aanvankelijk nog wel iets van antifascistische clementie met joodse overlevenden toonden, kwamen de spaarzame reddingsacties in de BRD voornamelijk van Amerikaans-joodse claimcommissies en linkse actiegroepen. Tegelijk verdween ook veel joods erfgoed in Warschau, Wrocław en andere Poolse steden, paradoxaal genoeg juist vanwege een Poolse voorkeur voor historische reconstructies die echter vooral op het 'eigen' erfgoed waren gericht. Dat er niettemin na de Val van de Muur zowel in het verenigde Duitsland als in Polen een intensieve reddingsactiviteit ontstond rond voormalige joodse begraafplaatsen, synagogen en andere 'shattered sites' mag dan ook wel een wonder heten. Toch oordeelt Meng buitengewoon kritisch over deze 'marketing of Jewishness', waarbij hij er niet voor terugschrikt te wijzen op de overeenkomstige antisemitische én filosemitische benadrukking van *otherness*. Die inversie van de Jodenhaat in 'trendy Judaism', de toeristische *branding* van exotische, joodse sporen, speelt meer dan waar ook in het stedelijk landschap van 'New Berlin'. Volgens Meng representeert Scheunenviertels actuele zelfpresentatie als Berlijns 'joodse district' dan ook geen historische werkelijkheid, maar een mentale *mapping* die stoelt op een associatie van joden met het 'oosten', vergelijkbaar met het negentiende-eeuwse stigma van het gettojodendom.

Van belang is Mengs studie mijns inziens vooral vanwege zijn aandacht voor de materiële aspecten van de meer recente 'buitenlandse' toe-eigening van ontheemd joods erfgoed, die in het herinneringsonderzoek nog weinig zijn belicht. Zo signaleert het een opkomend antisemitisme op het Poolse platteland, waar de verarmde bevolking niet of nauwelijks profiteert van de miljoenen die de Amerikaanse Ronald Lauder Foundation sinds de jaren 1990 vanuit Berlijn in de restauratie van ruïneuze synagogen, badhuizen en begraafplaatsen in 'landschappen zonder joden' investeert. Dezelfde stichting heeft in 2002 ook de funderingen van Warschau in 1961 gesloopte oudste synagoge opgegraven en tegen de

zin in van de Poolse joodse gemeenschap via *National Geographic* de missie van een historische reconstructie op de internationale erfgoedagenda geplaatst. In de Warschause wijk Maranów, op de plaats van het vroegere getto, heeft Lauder zelfs een compleet woonblok als 'joodse ruïne' opgekocht met het oogmerk van een 'authentieke' historische reconstructie. In West-Duitsland verliep dit proces van joodse erfgoedwording weliswaar meer vanuit de eigen bevolking en gelaagder dan in Polen, maar de uitkomst is hetzelfde. Dit mag blijken uit de aaneenschakeling van herbestemmingen van Essens vroeg twintigste-eeuwse 'Alte Synagoge' (ooit de nieuwe synagoge): *Industriedesign*-museum (1959), politiek-historisch documentatiecentrum (1980), en *Haus jüdischer Kultur* (2008) – in welke het in de Kristallnacht door brand verwoeste interieur naar de toestand van 1938 is 'terug-gerestaureerd'.

Kosmopolitisme is in Mengs ogen weliswaar een goede zaak, 'but locating it in restoration and commemoration literally in physical spaces and metaphorically in the commemorated presence of the past that rebuilt sites signify', zou gevaarlijk zijn. Naar analogie van het vroegere 'bevrijdende antisemitisme' spreekt hij van de politieke correctheid van een 'verlossend kosmopolitisme'. Door deze performatieve omarming van het joodse verleden als symbool van liberale, democratische waarden zouden Duitsers en joden zich willen zuiveren van antisemitische zonden. Zonder kritische reflectie op de verdwenen multi-ethniciteit van Midden-Europa heeft deze symboliek van tolerantie juist niet tot een werkelijk multiculturalisme geleid. De verheerlijking van de verdwenen joden als vroegere 'medeburgers' straalt immers niet af op nieuwe minderheden met moskeeën die buiten deze zelfbenoemde judeo-christelijke orde worden geplaatst.

Hoewel dergelijke 'sweeping statements' niet in alle opzichten recht doen aan de complexiteit van de Duitse en Poolse herinneringspolitiek heeft Meng een belangrijke bijdrage geleverd aan het debat over ruimtelijk erfgoed, restauratiepolitiek en Holocaust-herinnering. Dat monumentenzorg-geschiedenis alleen vanuit een cultureel-politieke context kan worden beschreven, is een conclusie die ook voor andere perioden kan worden onderschreven, maar wat uit zijn interdisciplinaire, transnationale benadering van Europa's meest pijnlijke erfgoed duidelijk wordt, is dat erfgoed niet uit het verleden is overgeleverd, maar telkens opnieuw wordt gemaakt en vermarkt.

Rob van der Laarse

Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam